

ЕМОЦІЙНИЙ ФАКТОР ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовується емоційний фактор як засіб забезпечення якості сучасного освітнього процесу загальноосвітньої та вищої школи.

Ключові слова: *емоції, функції емоцій, емоційний фактор, взаємодія інтелектуального та емоційного факторів.*

В статье обосновывается эмоциональный фактор как способ обеспечения качества современного образовательного процесса в общеобразовательной и высшей школе.

Ключевые слова: *эмоции, функции эмоций, эмоциональный фактор, взаимодействие интеллектуального и эмоционального факторов.*

The emotional factor as a means of guaranteeing the quality of a modern educational process in the basic and high school is substantiated in the article.

Key words: *emotions, functions of emotions, emotional factor, interaction of intellectual and emotional factors.*

На сучасному етапі розвитку суспільства вимоги до освіти якісно змінюються. Сьогодні вона покликана давати не тільки знання, але і привчати молодь самостійно одержувати знання, здобувати навчальну інформацію, запам'ятовувати і відтворювати її, осмислювати, відчувати, переживати, діяти, творчо мислити, досягати поставлених цілей. У розв'язанні цих задач важливо здійснювати перехід від навчання до самонавчання, самоосвіти, який неможливо здійснити без інтересу і стійкої потреби особистості у знаннях, вміннях та навичках, а також задоволеності процесом їх здобуття.

Усі зусилля вчителів і викладачів спрямовані на формування розумових умінь, проте не менш важливий аспект становлення особистості – формування свідомості й емоційної культури учня та студента – залишається поза увагою педагогів. Аналіз шкільної та вузівської практики свідчить про те, що емоційний аспект цієї діяльності, нерідко, не враховується вчителем і викладачем, до уваги береться тільки інтелектуальна складова навчання. Освіта при цьому протікає, як знеособлений процес. Вона стає механічною, виконує свої функції без урахування емоцій, інтересів і можливостей людини. Переведення знань в цінності неможливе тільки на основі інтелектуальних дій, без урахування опори на емоційну сферу особистості в навчанні.

У соціальному досвіді молодої людини має бути хоча б невеликий успіх у шкільному і студентському житті. Для учня школа, а для студента вища школа виступає полігоном радощів і негараздів, надій і розчарувань, успіхів і невдач. Від гами відчуттів, які дитина і майбутній спеціаліст переживає в школі і ВНЗ, багато в чому залежить спрямованість розвитку особистості кожного з них – у позитивному або негативному плані.

Завдання педагогів полягає в тому, щоб створювати для збагачення фізіологічної сфери кожного школяра і студента умови, перебуваючи в яких, школяр та майбутній спеціаліст могли б через особисті зусилля, бажання, емоційний настрій та відповідальність боротися за власний успіх у житті та професійній діяльності.

Модернізація сучасної школи, пошук шляхів підвищення якості освітнього процесу припускає використання резервів особистості, її можливостей і здібностей, емоційно-вольової сфери у становленні творчої індивідуальності кожного учня і студента.

Особливу увагу приділяли вихованню емоційної сфери особистості видатні педагоги Я. Коменський, Д. Локк, Ж. Руссо, І. Песталоці, І. Герbart, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін. К. Ушинський стверджував, що людина більше «людина» в тому, «як вона відчуває, ніж у тому, як вона думає». Видатний педагог писав, що в людських емоціях виявляється характер не окремої думки, окремого рішення, а всього змісту душі та її ладу

В. Сухомлинський уважав, що емоційні стани – це найважливіші стани у виявах загальнолюдської культури, і виховати такі стани можливо тільки в різноманітній діяльності, у процесі багатогранного духовного життя, емоційного сприйняття навколишнього світу та творів мистецтва.

Із часів античної філософії висловлюється думка про емоції, як важливу умову поведінки людини. Античні філософи емоції та почуття як галузь не виокремлювали, а об'єднували їх з пізнавальними процесами.

Педагогіка епохи Відродження, яка характеризується інтересом до людини, її духовного світу, переживань, думок, відстоює ідею розвитку гуманістичних, естетичних почуттів, ідею створення позитивних емоцій у процесі навчання, цінності та неповторності дитячої особистості.

Представники класичної західноєвропейської філософської думки Р. Декарт, Б. Паскаль, Б. Спіноза, І. Кант, Л. Фейербах, Ж. Руссо, у працях яких відображено проблеми цілісності людської особистості, її духовності, вплив мистецтва на внутрішній світ особистості, робили спроби впорядкування емпіричного

матеріалу про вияви емоцій та перекладу їх на мову визначень.

Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші визначили низку важливих положень розвитку психічних процесів, серед яких чільне місце посідає дослідження функціонування й розвитку емоцій. У вітчизняній психологічній літературі підкреслюється, що емоції – це психологічні стани, різновид переживань, які зумовлені не грою внутрішніх інстинктивних сил, а стосунками людини з навколишнім світом. У сучасній психології утвердилася думка, що протягом дитинства емоції, під впливом навколишнього світу, умов виховання, проходять шлях прогресивного розвитку.

На тісний зв'язок мислення, інтелекту й емоційних процесів вказували відомі психологи В. Вілюнас, Б. Додонов, Я. Рейковський. С. Рубінштейн писав, що мислення, як психічний процес, уже само по собі являє єдність емоційного й інтелектуального. Під впливом емоцій усі види пізнавальних процесів – сприйняття, уява, пам'ять, мислення – підлягають визначеним модифікаціям, і в результаті таких модифікацій набувають, насамперед, спрямованість.

Аналіз накопичених результатів психолого-педагогічних досліджень дозволяє дійти висновку, що емоції розвиваються в діяльності, залежать від змісту та структури діяльності, а також впливають на діяльність. На думку дослідників А. Запорожець та Я. Неверович, у людини спостерігається виникнення нових емоційних переживань саме в процесі діяльності. У подальшому, на основі зовнішньої практичної діяльності, починає складатися внутрішня діяльність – емоційна уява, яка являє собою сплав афективних та когнітивних процесів, єдністю інтелекту й афекту, яку Л. Виготський уважав характерним для вищих почуттів.

Психологи В. Вілюнас, Б. Додонов, К. Ізард, А. Запорожець, О. Лук, П. Симонов та інші підкреслюють, що при всій важливості інтелектуального осягнення та освоєння світу, у тому числі розкриття об'єктивної сутності добра і зла, саме емоції та почуття визначають головну лінію людської поведінки.

Вияви емоційної сфери в житті людини різноманітні. На думку Б. Додона, емоції не розподіляються на вищі та нижчі, є людські переживання, від самих простих до самих високих.

Мета статті. Показати значущість гармонізації інтелекту й емоцій школярів і студентів у навчальному процесі, стійку залежність якості знань від позитивних емоцій, мотивації їх успіху і потреби в оновленні і розширенні інформації, що вивчається, емоційно-ціннісного ставлення до того, що відбувається в освітньому процесі.

Використання емоційного чинника як засобу оптимізації навчального процесу та важливої умови забезпечення якості шкільної та вищої освіти, підвищення його ефективності в розв'язанні пізнавальних задач пов'язане з розглядом поняття «емоція», взаємодії його з потребами особистості, її свідомістю, пізнавальною діяльністю.

У психологічній літературі відводиться значне місце вивченню ролі емоцій у житті й діяльності людини. С. Рубінштейн розглядає сутність емоцій через відношення людини до дійсності. Він вважає, що відчуття – це ставлення людини до світу, до того, що вона випробовує і відтворює у формі переживань, відчуттів або емоцій. Емоції, на його думку, виражають стан суб'єкта і його ставлення до об'єкта, відрізняються полярністю, тобто можуть бути як позитивними, так і негативними [5].

Ситуативний підхід до визначення суті емоцій розвивав К. Ізард. Він уважав, що «емоції – сумісна функція фізіологічно збудливої ситуації, її оцінки і ставлення суб'єкта до цієї ситуації» [2, с. 17]. Емоції виникають як результат змін у нервовій системі, які зумовлені дією внутрішніх станів людини і зовнішніми подіями.

Польський учений Я. Рейковський розглядає два аспекти емоційних процесів: а) віддзеркалення, коли емоції виступають специфічною формою віддзеркалення значення об'єктів для суб'єкта; б) відносини, коли емоції є формою активного відношення людини до світу. Емоційні процеси об'єднують у собі три основні компоненти: емоційне збудження, зміст емоцій, знак емоцій. Позитивні емоційні процеси активізують діяльність, підвищують її результативність. Негативні емоції дезорганізують ту діяльність, яка зумовлює до їх виникнення, проте організують діяльність, спрямовану на зменшення або усунення шкідливих дій [4]. Розглядаючи емоції як психічний процес, Я. Рейковський досліджував їх вплив на пізнавальні процеси.

Велику роль у пізнавальному процесі психологи відводять емоціям і визначають шість їх функцій:

- функція оцінки, емоції є мовою або системою сигналів, за допомогою яких суб'єкт дізнається про потребу значущості того, що відбувається;
- функція спонукання;
- дезорганізуюча функція, тобто здатність емоцій порушувати цілеспрямовану діяльність;
- закріплення – гальмування, підкріплення, тобто здатність емоцій залишати сліди в досвіді індивіда;
- прогностична функція, актуалізація дій, які, випереджають розвиток подій, емоції, що виникають при цьому, сигналізують про можливий приємний або неприємний результат;
- евристична функція.

Усі названі функції емоцій виявляються у пізнавальних процесах і впливають на характер їх протікання.

В. Вілюнас уважав, що емоції по відношенню до пізнавальних процесів виступають не тільки в пасивній ролі, але є й активним засобом навчального процесу.

Розглядаючи зв'язок емоцій і процесу пізнання, А. Лурія і Я. Калашник уважають, що емоційний процес йде шляхами, прокладеними процесами пізнання, підкоряючись у своєму розвитку тим зв'язкам, які вбачаються суб'єктом в об'єктивній дійсності.

Емоційною одиницею, яка забарвлена відношенням, є переживання, яке виражає ставлення людини до явищ і подій, що відбуваються в житті, до інших людей, до самого себе. Емоційні особливості, що

характеризують переживання людини, є провідними. Вони можуть бути позитивними і негативними, виступаючи якісними характеристиками емоційності особи.

Емоційне ставлення людини до шкільного і вузівського життя – досить динамічний процес, який багато в чому визначає становлення і розвитку особистості. Саме емоції особистості визначають її ставлення до навчального процесу, до предметів, потреби в знаннях та наявність інтересу до процесу засвоєння знань. Часто педагог у педагогічній практиці не бачить зв'язку між емоціями й пізнавальними потребами учнів і студентів, деколи просто ігнорує емоційний чинник у навчанні, керуючись принципом обов'язковості в оволодінні програмним матеріалом.

Вивчаючи зв'язок емоцій з потребами, С. Рубінштейн дійшов висновку, що емоційні процеси набувають позитивного або негативного характеру залежно від того, чи знаходиться дія, яку індивід відтворює, і дія, якій він підлягає, у позитивному або негативному відношенні до його потреб, інтересів, установок. Учителю і викладачу важливо знати: коли учень або студент усвідомлює предмет, від якого залежить задоволення його потреб, у нього з'являється бажання, яке на нього спрямоване.

А. Запорожець розглядав емоції як особливу ланку змістової регуляції діяльності. «Відчуття, – на його думку, – нерозривно пов'язані з потребами людини: вони є позитивною або негативною оцінкою людиною значення оточуючих предметів і явищ, а також власних дій для задоволення потреб» [3, с.134 – 135].

У навчальному процесі неприпустимо ігнорувати емоційний чинник, оскільки емоції виступають внутрішнім сигналом, що виражає відношення між мотивами і реалізацією діяльності. Емоції виражають оцінне особисте ставлення школярів і студентів до ситуацій, що виникають у навчальній діяльності, і власних виявів у них. Саме за характером емоцій школяра і студента вчитель і викладач можуть говорити про мотивацію їх навчання, наявність потреби в здобутті нових знань, ставлення до самого процесу пізнання. Емоції координують виникнення і функціонування таких регуляторів пізнавальної діяльності, як потреби, цілі, мотиви, плани, гіпотези. На думку С. Рубінштейна, емоції і мотиви тісно пов'язані між собою, емоції є суб'єктивною формою існування мотивації. Це дозволяє говорити про те, що мотивація відкривається суб'єкту у вигляді емоційних явищ, які сигналізують йому про значущість об'єктів і спонукають спрямувати їх на діяльність.

Але при цьому не слід ототожнювати емоції і мотиви. Це дві різні категорії явищ, що відображають особистісне, упереджене ставлення суб'єкта до світу. Процеси мотивації виконують функцію спонукування суб'єкта до діяльності, а емоційні процеси відображають і корегують протікання мотиваційних процесів. Процес навчання починається з розкриття об'єктивної важливості сформованої дії для значущої діяльності суб'єкта. Якщо в процесі навчання відбувається трансформація об'єктивної значущості матеріалу, що вивчається, в суб'єктивну, особистісну, то в учня виникає готовність до включення дії в значущу для нього діяльність. При цьому виникає мотиваційна готовність до дії, що виявляється у вигляді позитивної емоції. Якщо вчитель може створити умови, у яких учень включає сформовану дію в значущу діяльність, то в процесі виконання навчальних дій з'являються позитивні емоції, які супроводжують діяльність, підвищуючи тим самим ефективність інтелектуального чинника навчання.

Вчителю і викладачу важливо знати про те, що емоції залежать від діяльності і впливають на неї. Регульовальна роль емоцій зростає в тому випадку, якщо вони не тільки супроводжують діяльність, але й передують їй. Тому важливо при організації навчального процесу враховувати емоційний чинник, що забезпечує позитивну спрямованість емоцій, підсилюючи дієвість інтелектуального аспекту навчання.

Навчання є активною пізнавальною діяльністю, яка ґрунтується на розумових процесах, спрямованих на виявлення істотних якостей предметів, що вивчаються, і явищ навколишньої дійсності, що пізнаються учнями через власний емоційно-чуттєвий і теоретичний досвід. Результативність навчального процесу визначається ступенем розуміння учнями навчального матеріалу. Під час розуміння і осмислення матеріалу, що вивчається, формується наукове мислення, удосконалюються розумові здібності, здатність оцінювати власні інтелектуальні й емоційні можливості у розв'язанні навчальних задач. На етапі осмислення особливо корисний діалогічний стиль спілкування вчителя й учнів, викладача й студентів, що спонукає учасників навчання до співпереживання, співпраці і співтворчості. Навчитися взаєморозумінню – важливе завдання в розвитку емоційного і духовного світу особистості. Чим менший вік, тим більше превалює емоційний чинник у навчальному діалозі, оскільки розвиваються відчуття: співрозуміння, співпереживання, здатність розуміти інших, відчувати і сприймати їхній емоційний стан і настрій, керувати своїми і чужими емоціями.

Активізація емоційного потенціалу в єдності з інтелектуальними можливостями забезпечує активність особистості.

Отже, навчальний процес слід будувати так, щоб не учні і студенти пристосовувалися до системи організації навчання, а вчитель і викладач враховували запити тих, хто навчається: прагнення до свободи, побудови власної системи значень пізнання, потреби в самодостатності і самоствердженні. Саме в єдності і взаємодії інтелектуального й емоційного аспектів навчання визначаються умови для саморозвитку, самовираження людини, надання можливості реалізувати себе в пізнанні, спілкуванні і навчальній діяльності, актуалізувати інтелектуально-емоційний потенціал особистості.

Навчальний процес буде результативним у тому випадку, якщо педагог цілеспрямовано і систематично спрямовує свої зусилля на гармонізацію в навчальній роботі інтелекту й емоцій кожного. Це досить складний, динамічний процес, його реалізація не можлива без постановки чітких і зрозумілих цілей та задач пізнавальної діяльності.

Емоційний фактор є засобом забезпечення якості сучасного освітнього процесу в різних типах навчальних закладів, а взаємодія інтелектуального, емоційного і духовно-етичного потенціалу особистості є важливими показниками якісної освіти.

Література

1. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 139 с.
2. Изард К. Эмоции человека / К. Изард [пер. с англ.]. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 267 с.
3. Психология: Словарь / [ред. А. В. Петровский]. – М. : Политиздат, 1990. – 276 с.
4. Ривес С. М. Гуманистические воспитательные системы вчера и сегодня / С. М. Ривес, М. Н. Шульман; под ред. Н. Л. Селивановой. – М. : Наука, 1998. – 289 с.
5. Якиманская И. С. Разработка технологий личностно ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 23 – 27.